

УДК 338.1:330.341.1(477)

ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ У ТРАНСФОРМАЦІЙНІЙ ЕКОНОМІЦІ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ТИПУ

Лариса Яремко

*Львівська комерційна академія,
вул. Туган-Барановського, 14, м. Львів, Україна, 79005, тел. (0322) 95-81-96,*

Розглянуті та систематизовані підходи до формування економічної політики, визначені основні принципи та особливості державного регулювання соціально-економічних процесів в пострадянських країнах з акцентом на українські реалії.

Ключові слова: економічна політика, державне регулювання економіки, цілі економічної політики, прямі та непрямі інструменти державного регулювання економіки, особливості економічної політики в пострадянських країнах.

«Дайте мені хорошу політику і я вам дам хороші фінанси» – ці слова належать французькому науковцю і державному діячу XVIII ст. Анн Тюрго. Вони засвідчують давню історію пошуку ефективної економічної політики. Примітно, що тоді у Франції, як і сьогодні в Україні, йшлося про перехід країни до ринкової системи господарювання.

Сьогодні йдеться про історичний транзит постсоціалістичних та пострадянських країн від командно-адміністративної до ринкової економіки, який є свідомим заміром і відбувається під керівництвом держави. Це покладає на останню надзвичайно складні та відповідальні завдання, які можна вирішити лише за допомогою науковців, спираючись на економічну теорію.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Вітчизняні та зарубіжні науковці зробили значний внесок у розробку теорії економічної політики держави в умовах трансформаційної економіки. У цьому зв'язку варто відзначити напрацювання українських економістів А. Гальчинського, В. Гейця, А. Гриценка, Б. Кваснюка, К. Чухна, а також російських вчених Л. Абалкіна, А. Ельянова, І. Осадчу, А. Пороховського, Ю. Шишкова та інших. Вони окреслили сутність і концептуальні проблеми трансформаційних процесів, сформуvalи засади державного регулювання соціально-економічних процесів перехідної економіки.

Мета статті: систематизувати існуючі підходи до формування економічної політики, визначити основні принципи та особливості державного регулювання соціально-економічних процесів у пострадянських країнах з акцентом на українські реалії.

Виклад основного матеріалу. Економічна роль держави реалізується за допомогою економічної політики. Остання визначається тими функціями, що покладаються на державу у різних сферах економічного життя. Ця діяльність вписується у поняття державного регулювання економіки.

Існує ряд трактувань економічної політики. Німецький дослідник економічної політики В. Ойкен розуміє під нею сукупність державних заходів впливу на економічні процеси. Автори Словника сучасної економіки Макміллана визначають її як поведінку держави стосовно економіки країни, спрямовану на її стабілізацію та підвищення ефективності. Ще інші науковці розглядають її як комплекс заходів щодо досягнення певних економічних цілей. Проте, можливо, найбільш повне визначення економічної політики міститься у навчальному посібнику, підготовленому групою українських науковців, які трактують її як «...комплекс економічних цілей і заходів держави щодо управління народним господарством, спрямованих на вирішення довготермінових (стратегічних) та короткотермінових (тактичних) завдань відповідно до інтересів країни або окремих класів і соціальних груп» [9, с. 214]. Останній фрагмент визначення наголошує на тому, що в умовах «слабкої держави» урядова політика може бути використана на користь певних зацікавлених груп і на шкоду суспільним інтересам.

Теорія державної економічної політики почала активно розроблятися у післякейнсіанський період. Дж. Кейнс заклав основи макроекономічної політики, яка мала розв'язати дві найгостріші проблеми капіталізму: масове безробіття та значну майнову нерівність. Вагомий внесок у розвиток теорії економічної політики зробили в подальшому нідерландський економіст, лауреат Нобелівської премії (1969) Я. Тінберген та згадуваний В. Ойкен. Перший у праці «Економічна політика: принципи та модель» дослідив зв'язок між наявними економічними цілями та інструментами їхнього досягнення. Він дійшов висновку про існування загального правила їхньої пов'язаності, яке полягає у тому, що досягнення кожної цілі вимагає відповідного виду політики. А це, своєю чергою, означає необхідність визначення оптимальної кількості цілей. Цей присуд є особливо актуальним для країн з постсоціалістичною трансформаційною економікою, перед якими стоїть надзвичайно складне, різнопланове завдання формування ринкових відносин. Із великої кількості цілей слід вибрати найважливіші, пріоритетні, поступово розширюючи їхнє коло.

У праці «Основні принципи економічної політики» В. Ойкен в умовах, схожих на ті, що склалися сьогодні у країнах з перехідною економікою, визначає головне завдання поточної економічної політики¹. Воно полягає у формуванні стабільного економічного порядку, здатного забезпечити довгостроковий розвиток країни на ринкових засадах. Це має бути конкурентний порядок, доповнений раціональною системою централізованого управління. Цей порядок ґрунтується на двох групах принципів – конституюючих та регулюючих, до яких автор відносить функціонування вільної конкуренції та ринкового механізму цін, стабільність грошей, свободу укладання угод, домінування приватної власності на засоби виробництва. Натомість другі – забезпечують їхнє існування в умовах новітніх викликів. Їх запроваджують з метою збереження

¹ Йдеться про післявоєнний період, коли Німеччина (ФРН) після краху нацизму здійснювала перехід від адміністративної економіки до демократично-ринкової.

«функціональної здатності конкурентного порядку». З цією метою державі належить проводити антимонопольну політику, політику розподілу, кон'юнктурну політику [3, с. 335–393].

Враховуючи існуючі теоретичні напрацювання, сформулюємо основні принципи економічної політики держави. До них слід віднести такі:

– системний підхід до вибору та застосування певного інструменту економічної політики. Це означає необхідність врахування не лише його впливу на обраний об'єкт чи процес, а й на суміжні елементи економічної системи. Зважаючи на існуючі взаємозв'язки та взаємозалежності в економіці, необхідно брати до уваги дію певного державного рішення на інші економічні об'єкти та інші конкретні види економічної політики. Наприклад, вплив змін у промисловій політиці на зовнішньоекономічну політику, чи навпаки. Окрім цього, слід враховувати впливи економічних рішень на інші суспільні системи, зокрема, політичну, юридичну, екологічну. Ойкен вважає такий підхід «фундаментальним принципом економічної політики» [3, с. 298];

– відмова від суб'єктивності при проведенні економічної політики. Цей принцип має два аспекти. Перший полягає у тому, щоб політику не здійснювали під тиском та не на користь зацікавлених груп. Інший аспект зводиться до використання дії об'єктивних економічних законів, базування запланованих змін на вимогах ринкових закономірностей. Це забезпечить реформаторам використання ефективних форм господарювання та передбачуваність результатів;

– мінімізація державного втручання у економічні процеси, у діяльність господарюючих суб'єктів. Ще А. Сміт довів, що останні кращим чином використовують наявні ресурси, досягають кращих результатів, ніж це здатні робити чиновники. Влада повинна робити лише те, що не можуть чинити суб'єкти ринкових відносин. Це створить можливість краще використати потенціал держави для розв'язання нагальних макроекономічних проблем;

– послідовність у проведенні та незмінність задекларованої економічної політики. Така поведінка зменшує економічну невизначеність, сприяє формуванню раціональних сподівань господарюючих суб'єктів, а також збільшує горизонт їхніх ділових планів і водночас зменшує комерційні ризики. Це особливо важливо для розвитку інвестиційного процесу як основи економічного розвитку. Передбачуваність економічної політики підвищує схильність до інвестування, до здійснення довгострокових інвестицій в національну економіку. Дотримання цього принципу сприяє покращенню інвестиційного клімату, робить країну привабливою для інвесторів, зокрема іноземних. Це достатньо актуально для країн з перехідною економікою, включно з Україною, які гостро відчувають брак капіталу.

Реальному втручанням держави в економіку передують *визначення цілей економічної політики*, яких намагаються досягти за допомогою урядових заходів. Цілі віддзеркалюють проблеми, з якими зіштовхується суспільство у соціально-економічному розвитку. Тому, на думку П. Семюелсона і В. Нордхауза, головним завданням макроекономічної політики є визначення

основних причин, що впливають на сукупні пропозицію та попит і формування відповідної політики з метою їхнього контролю [7, с. 129].

Проблем, з якими не здатний самотужки впоратися ринковий економічний організм чимало і стає дедалі більше. Серед множини проблем-цілей, які належить розв'язати державі за допомогою економічної політики, науковці виокремлюють найголовніші. Найчастіше це чотири цілі, які отримали назву «магічного чотирикутника» (рис. 1).

Йдеться про досягнення економічного зростання інтенсивного типу, що забезпечує повну зайнятість робочої сили при стабільності цін (реальніше, поміркованої й керованої інфляції) і належному соціальному захисті населення. Це головні завдання держави щодо економіки, які стоять перед будь-якою країною.

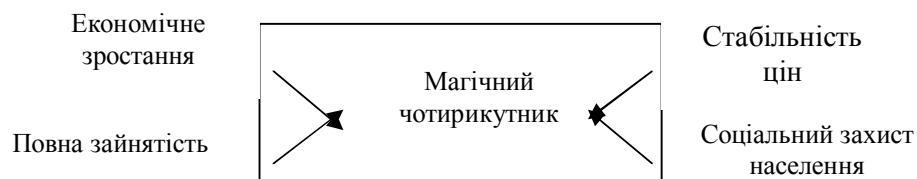

Рис. 1. Модель «магічного чотирикутника» економічної політики та конфліктність цілей

Зазначені проблеми з особливою гостротою стоять перед країнами з перехідною економікою, які переживають системну трансформаційну кризу зі значними економічними і соціальними проблемами. Тому саме на завданнях, представлених у «чотирикутнику», держава у першу чергу повинна сконцентрувати свої зусилля. Найбільшими вадами ринкової економіки Дж. Кейнс вважав нездатність забезпечити повну зайнятість і справедливий розподіл доходів та майна, закликаючи до їхнього усунення [2].

Модель чотирикутника свідчить про конфліктність окремих цілей економічної політики. Це, зокрема, стосується досягнення повної зайнятості і стабільності цін. Ця колізія знайшла своє відображення у модифікованій кривій Філіпса. Так, зниження безробіття, створення нових робочих місць вимагають додаткового «вкидання» грошей в економіку, що породжує інфляційні зміни. Натомість, придушення інфляції потребує грошової рестрикції, що, у свою чергу, зменшує інвестиційні можливості господарюючих суб'єктів. Подібна колізія виникає і між цілями «економічне зростання» та «соціальний захист населення». Йдеться про те, що видатки із державного бюджету на соціальні програми зменшують можливості фінансування інвестицій у виробництво, які забезпечують економічне зростання. І навпаки: збільшення інвестиційного ресурсу зменшує можливості фінансування соціальних програм.

Отже, владі доводиться знаходити прийнятний компроміс між різними цілями чотирикутника. Це підтверджує відомий вислів, що політика є мистецтвом можливого. І це повною мірою стосується економічної політики.

Викладене також свідчить про те, що успішна політика потребує кваліфікованих виконавців та вдумливого використання досягнень економічної теорії.

Цілі економічної політики реалізуються за допомогою державного регулювання економіки. Воно *передбачає використання певних важелів або інструментів впливу*. Фактично йдеться про різні форми і методи державної активності. Їх можна систематизувати у два блоки: інструменти прямого і непрямого впливу на економічні процеси. Обидві групи інструментів широко застосовують країни ринкового типу, а також країни, що здійснюють ринкову трансформацію економіки.

Інструменти прямого впливу безпосередньо регулюють діяльність господарюючих суб'єктів, деякі з них, зокрема, нормативно-правові акти, є обов'язковими для виконання. Вказані інструменти поділяють на дві групи: адміністративні та економічні регулятори. Перші з них базуються на силі та авторитеті влади, тобто на «легітимному примусі», яким наділена держава. Крім цього, держава як власник здійснює безпосереднє управління підприємствами державного сектора економіки, розпоряджається державною власністю. Другі – мають також безперечну дію, проте здійснюються за допомогою економічних важелів, таких як цільові комплексні програми, державні замовлення, державні бюджетні витрати та інші.

Інструменти непрямого впливу реалізуються лише за допомогою економічних регуляторів. Вони опосередковано впливають на рішення господарюючих суб'єктів, створюючи для них певні економічні стимули. Впливаючи на економічний інтерес індивіда, вони спонукають його діяти у бажаному для держави напрямі. Тут доречно згадати вислів Ф. Енгельса про те, що найчутливішим місцем буржуа є його кишень. Саме на неї спрямовують свою дію економічні регулятори. До них належать такі засоби, як державне економічне прогнозування, індикативне планування, оподаткування, зовнішньоекономічні мита тощо. Детальніший перелік інструментів державного регулювання економічних процесів представлено у таблиці 1.

Таблиця 1

Інструменти державного регулювання ринкової економіки

Форми і методи	
Прямі	Непрямі
<p>Адміністративні:</p> <ul style="list-style-type: none"> - прийняття законодавчих актів та нормативних документів; - управління державною власністю; - ліцензування та квотування; - застосування санкцій; - охорона довкілля. <p>Економічні:</p> <ul style="list-style-type: none"> - формування та використання бюджету; - використання податкової політики; 	<p>Економічні:</p> <ul style="list-style-type: none"> - індикативне планування; - цільове програмування; - використання податкових інструментів; - грошово-кредитні засоби; - валютні важелі; - інструменти соціальної політики; - зовнішньоекономічні засоби впливу

<ul style="list-style-type: none"> - використання амортизаційної політики; - встановлення норми банківського резервування; - встановлення мінімальної заробітної плати; - регулювання цін на окремі види товарів та послуг; - антимонопольна політика 	
--	--

Наведене в таблиці засвідчує, що у розпорядженні урядів є достатня кількість інструментів, за допомогою яких можна впливати на економічну діяльність. Інструменти – прямі та непрямі – водночас застосовуються у розвинених ринкових економіках і представляють арсенал, який може і повинен бути використаний при «побудові капіталізму» (А. Ослунд) в постсоціалістичних країнах, включно з Україною. Вибір і дозування груп інструментів визначають за обраною моделлю ринкової трансформації, ситуацією, що склалася у країні, подеколи і політичними уподобаннями владних партій чи впливових заінтересованих груп.

Економічна політика в трансформаційних економіках пострадянського типу має свої особливості, що вирізняють її від такої ж в усталених ринкових економіках. Перелічимо їх.

В економічній політиці пострадянських держав значною є частка суб'єктивних урядових рішень. Йдеться про те, що останні часто-густо приймаються з огляду не на національні, а на приватні чи групові інтереси. Це пояснюють тим, що у владу приходять представники бізнесу, які ухвалюють рішення на користь корпоративних інтересів, що дослідники вважають серйозною суспільною загрозою. Нідерландський науковець М. Еллман пише про небезпеку «захоплення держави елітами». «За такої ситуації держава опиняється в руках безвідповідальних чиновників, які мало переймаються ефективністю роботи, приділяючи більше уваги своїм доходам і привілеям» [10, с. 100–101].

Особливістю досліджуваної економічної політики є також у багатьох випадках недостатнє врахування національних чинників, таких як історичний спадок, ментальність населення, «суспільна свідомість» тощо. Програми суспільно-економічних перетворень сформувалися значною мірою під впливом західних теорій, розроблених в інших умовах і для інших країн. Прикладом цього може слугувати відомий Вашингтонський консенсус, розроблений спочатку для країн Латинської Америки, а згодом рекомендований країнам Східної Європи. Не апробовані і не адаптовані до конкретних умов рекомендації часто виявлялися неефективними, отож країни, зокрема Російська Федерація та Україна, згодом відмовлялися від них. До речі, ідею залежності сучасного розвитку від попереднього висунув ще 1985 року П. Девід. Успішним винятком з цієї тенденції є Китай, що проводить власну політику трансформації з опертям

на національні традиції та можливості, а результати підтверджують справедливість такого підходу. Китайську систему А. Пороховський кваліфікує як національну політичну економію [6, с. 73]. Доречно згадати, що такий підхід започаткував у XIX ст. німецький економіст Ф. Ліст, що вбачав основну запоруку успішного розвитку країни у максимальному врахуванні національних чинників при формуванні економічної політики.

Економічній політиці пострадянських країн притаманна значною мірою також «короткозорість» часових горизонтів. Це означає, що сформовані програми розраховані на відносно короткі терміни дії. Академік Ю. Пахомов пише про існування двох моделей розвитку країни: циклічної і сценарної. Перша – «від бюджету до бюджету» є, по-суті, короткотерміною, тоді як друга – передбачає розвиток по сценарному шляху на довготерміновій основі. Для України властивий короткотерміновий підхід, який автор характеризує як панування «...майже племінної скульптури часу» [4, с. 10, 15]. За такого підходу неможливо здійснити модернізацію та реструктуризацію економіки, досягти успіхів у соціальній сфері. В Україні на урядовому рівні вже йде мова про «повернення до п'ятирічок» – запровадження середньотермінового планування.

Ще однією особливістю економічної діяльності на урядовому рівні є розширення використання інструментів непрямого впливу на господарські процеси. Вони є прямим наслідком переходу на ринкові методи господарювання, що ґрунтується на економічній свободі, і їхня частка зростатиме.

Інституціональна структура економіки є сукупністю правил-обмежень, в рамках яких економічні суб'єкти здійснюють свою діяльність. Державі належить змінити інституційно-правову структуру економіки – з адміністративно-командної на ринкову. При цьому вона повинна усунути неузгодженості, що виникають унаслідок змін, між формальними та неформальними інститутами. Важливою умовою успішності інституційних перетворень є пропагандистська, роз'яснювальна діяльність щодо нововведень серед населення, що сприяє розширенню бази підтримки реформ, їхньому пришвидшенню. Наочним прикладом такої вдалої діяльності стали пропагандистська діяльність німецького реформатора Л. Ерхарда.

Не менш важливою і складною проблемою трансформаційної інституційної зміни є реформування держави. Вона відбувається за трьома напрямками: демократизація, ринковість, перехід на нові форми управління економікою. До найважчих проблем, що має на цьому шляху вирішити держава і суспільство, є: по-перше, дебіюрократизація адміністративного апарату і подолання чиновницької корупції, виховання нової когорти управлінців з належним професійним та моральним рівнем; по-друге, забезпечення незалежності, опірності держави тиску зацікавлених груп, що намагаються захопити контроль над нею задля реалізації власних групових інтересів і за рахунок суспільних.

Отже, економічна роль держави реалізується за допомогою економічної політики. Остання – це сукупність державних заходів впливу на економічні

процеси з метою досягнення певних соціально-економічних цілей. Науково доведено, що реалізація кожної цілі вимагає формування зосібного напряму економічної політики. До найважливіших цілей відносять забезпечення сталого економічного зростання, повної зайнятості, стабільності цін та соціальний захист населення. Цей набір цілей отримав назву «магічного чотирикутника» через складність та конфліктність їхньої реалізації на практиці.

Економічна політика в перехідній економіці має свої особливості. До них слід віднести значну частку суб'єктивних рішень, обумовлених надмірною політизацією суспільно-економічних процесів; переважання короткотермнових планів та рішень; недостатня наукова обґрунтованість урядових програм і політик; поступове зростання частки непрямих методів державного регулювання економіки замість адміністративних.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Брик М. Соціальна архітектура економіки: від планової до ринкової системи / М. Брик // Економіка України у XXI столітті: ретроспектива і перспектива: Доповіді асоціації вчених «Еліта економічної науки Львова» / за ред. С. К. Реверчука. – Львів : ЛНУ, 2002. – С. 63–83.
2. Государственное регулирование рыночной экономики : учебник [для вузов]. – М. : Экономика, 2000. – С. 244.
3. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости / Дж. М. Кейнс ; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1978. – С. 447.
3. Ойкен В. Основные принципы экономической политики / Вальтер Ойкен ; пер. с нем. – М. : Прогресс, 1995. – 378 с.
4. Пахомов Ю. Факторы и предпосылки модернизации экономической и социальной сферы в условиях гармонизации украинско-российских отношений / Ю. М. Пахомов // Стратегія розвитку України. – 2011. – № 4. – Том 1. – С. 10–15.
5. Переверзева А. В. Индекс людського щастя – показник рівня реалізації людського потенціалу / А. В. Переверзева // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 7. – С. 201–207.
6. Пороховский А. Политическая экономия – основа и стержень экономической теории / А. Пороховский // Экономист. – 2012. – № 1. – С. 61–73.
7. Семюелсон П. А. Макроекономіка / П. Семюелсон, Вільм Д. Нордхауз ; пер. з англ. – К. : Основи, 1995. – 574 с.
8. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави : національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. – К. : НВЦ НБУВ, 2009. – 687 с.
9. Трансформаційна економіка : навч. посібник / В. С. Савчук, Ю. К. Зайцев, І. Й. Малий та ін.; за заг. ред. В. С. Савчука, Ю. К. Зайцева. – К. : КНЕУ, 2006. – 612 с.
10. Элман М. Что исследование переходных экономик дало мейнстриму экономической теории? / М. Элман // Вопросы экономики. – 2012. – № 8. – С. 98–121.

Стаття надійшла до редколегії 15.02.2013

Прийнята до друку 25.02.2013

THE STATE ECONOMIC POLICY IN THE POST-SOVIET TRANSITION ECONOMY

Larysa Yaremko

*Lviv Academy of Commerce,
14, Tuhan-Baranovsky Str., Lviv, Ukraine, 79005, tel. (0322) 95-81-96*

The approaches to the economic policy are considered and systematized, main principles and features of state regulation of the social and economic processes in post-Soviet countries, with emphasis on the Ukrainian reality are determined.

Key words: economic policy, state control of economy, goals of economic policy, direct and indirect instruments of state control of economy, features of economic policy in post-Soviet countries.

**ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА ГОСУДАРСТВА В ТРАНСФОРМАЦИОННЫХ
ЭКОНОМИКАХ ПОСТСОВЕТСКОГО ТИПА**

Лариса Яремко

*Львовская коммерческая академия,
ул. Туган-Барановского, 14, г. Львов, Украина, 79005, тел. (0322) 95-81-96*

Рассмотрены и систематизированы подходы к формированию экономической политики, определены основные принципы и особенности государственного регулирования социально-экономических процессов в постсоветских странах с учетом украинских реалий.

Ключевые слова: экономическая политика, государственное регулирование экономики, цели экономической политики, прямые и косвенные инструменты государственного регулирования экономики, особенности экономической политики в постсоветских странах.